

Αεροφωτογραφία του ιερού της Ισιδας, λίγο πριν αρχίσει η ανασκαφή του 1989. Η στάθμη του νερού έχει φτάσει πάνω από το μέσο του σώματος του βωμού.

Το Ιερό της Ισιδας

Η περιοχή στα ανατολικά του αρχαιολογικού χώρου είχε μεταβληθεί σε ελώδη έκταση με σοβαρές επιπτώσεις για την υγεία των κατοίκων του μικρού χωριού Μαλαθρία που είχε στηθεί γύρω από το όψιμο βυζαντινό ναΐδριο του Αγίου Δημητρίου. Ο Γ. Σωτηριάδης επανειλημμένα μιλά στις εκθέσεις του για τις δύσκολες συνθήκες εργασίας, ενώ οι κάτοικοι θυμούνται ότι ανάμεσα στα εσφόδια της ανασκαφής απαραίτητη ήταν η κινήη που έφερεν από τη Θεσσαλονίκη ο τότε πρύτανης του Αριστοτελείου. Το 1951 άρχισαν εργασίες αποστράγγισης της περιοχής. Μια μεγάλη φαγάνα άνοιξε το κανάλι που δέχεται τα νερά του Χελοποτάμου και τα οδηγεί στη θάλασσα. Δεν ακολούθησε όμως το μηχάνημα παντού την πορεία της κοίτης του ποταμού. Φθάνοντας στην περιοχή του αρχαιολογικού χώρου και

κόβοντας σε ευθεία γραμμή, κατέστρεψε τελείως ή να μέρει αρχαία κτίσματα. Μοναδική μαρτυρία ως το 1978 ήταν το τμήμα του προβάλλου του αρχαίου τείχους, που οι λίθι ήτοι του στον ένα βραχίονα και οι πλίνθινοι στον άλλο ήταν ορατοί μέσα στα καβάρα νερά του ποταμού. Ερευνώντας λοιπόν το ανάχωμα στην ανατολική όχθη του καναλιού διαπιστώσαμε πην παρουσία θραυσμάτων από διάφορα αρχαία υλικά: μάρμαρα, κεραμίδια, πλίνθους. Η πληροφορία ακόμη του έμπειρου αρχαιοιλάκα Γ. Ζαβαντία, ότι μετά από μία πλημμύρα ανέσυρε ο ίδιος από την όχθη του καναλιού ένα μικρό γυναικείο άγαλμα, μέτρησε αποφασιστικά για τη ξεκίνημα μιας συστηματικής ανασκαφής αναζήτησης στη θέση αυτή. Οι εργασίες άρχισαν το καλοκαίρι του 1978. Την εποπτεία του Τομέα είχε η Μαρία Νικολαΐδου, αρχαιο-

λόγος τώρα στην Εφορεία Καβάλας. Το έργο ήταν εξαιρετικά δύσκολο. Πρώτα-πρώτα έπρεπε να απομακρυνθεί ένα στρώμα ύψους 2 μέτρων, δίχως ευρήματα, και στη συνέχεια άρχισαν να αναβλύζουν νερά, αφού ήδη είχαμε φτάσει τη στάθμη των υπογείων νερών. Το πρώτο εύρημα ήταν ένα γυναικείο κεφάλι: ακολούθησε ένας μικρός βωμός, ένας δεύτερος βωμός σε μορφή προστομαιού φέατος, και θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών. Υστερα από 30 μέρες εντατικής εργασίας, γνωρίζαμε ότι είχαμε εντοπίσει τον προβάλλομα ενός κτηρίου, πιθανώς ενός ναού. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, ήταν ο ναός της Ισιδας Λοχίας. Η ανασκαφή στο ιερό της Ισιδας προχωρεί προς την ολοκλήρωσή της. Φέτος το καλοκαίρι επιχειρήθηκε η πιο δύσκολη φάση της δουλειάς: το σκάψιμο στην κοίτη που

Ο βωμός και πρόσοψή του ναού της ιερᾶς Λοχίας, μετά την εκβάθυνση της κοίτης του Βαφύρα και την ανασκαφή του καλοκαιριού.

άνοιξε η φαγάνα, με στόχο την ανεύρεση τυχόν υπολειμμάτων από το στόκο του κεντρικού και του αμέσως προς νότον ναού. Τα αποτελέσματα ήταν εξαιρετικά. Τώρα γνωρίζουμε τις κατόψεις και των τεσσάρων ναών του τεμένους που παρατάσσονται στη δυτική πλευρά και βλέπουν στην ανατολή. Ο κεντρικός ναός ήταν αφιερωμένος στη λατρεία της Ισίδας Λοχίας, όπως προκύπτει από ενεπίγραφα βάθρα στα σκαλοπάτια του κτιρίου. Είναι ένας ναός χτισμένος πάνω σε ψηλό πόδιο με προθόλαμο και στόκο. Μέσα στη θεμέλιωσή του ποδίου υπάρχει ο τοίχος ενός παλιότερου κτίσματος. Η τετράστυλη πρόσταση με τους ιωνικούς κίονες μπροστά από τα σκαλοπάτια φαίνεται ότι είναι μεταγενέστερη προσθήκη. Πιθανώς στο μετώπου της κτίσης ήταν εντοιχισμένο το ανάγλυφο που παριστάνει την Ισίδα με στάχυα και σκήπτρο στα χέρια. Η αναθηματική επιγραφή αναφέρεται στην τριάδα των Αιγυπτίων θεών: του Σάραπι, της Ισίδας και του Άνουβη. Η τοιχοδομία και η μορφή των αρχιτεκτονικών

μελών του ναού συνηγορούν για μια χρονολόγηση του στα χρόνια των Σεβήρων. Αντίθετα, το ανάγλυφο ανήκει στο 2ο αι. π.Χ. και είναι το πρωτότερο εύρημα που σχετίζεται με τη λατρεία της Ισίδας. Στο πρώτο σκαλοπάτι της μνημειακής κλίμακας του ναού βρέθηκαν στη θέση τους δύο πεσόσκοι που έφεραν μαρμάρινες πλάκες με «αποτυπώματα δύο ποδίων, ενός μεγάλου και ενός μικρού. Φάνεται πολύ πιθανό ότι είναι λαζεύματα με βάση το περιγραμμό των πραγματικών ποδών ενός άντρα και μιας γυναίκας, προσκυνητών του ιερού της λοχίας θεάς. Η βάση ενός άλλου αναθήματος φωτίζει με την επιγραφή την ιστορία της λατρείας στο τέμενος αυτό: Η Αριστώ, η κόρη του Μέντορος, αφερώνει ένα μικρό άγαλμα στην Αρτέμη Εὐλείβια, τη θεά του τοκετού. Η επιγραφή αυτή ανήκει χρονολογικά στον 3ο αι. π.Χ. και η παρούσια της επιτρέπει την υπόθεση ότι η λατρεία της Αρτέμιδας Εὐλείβιας είναι παλιότερη, λίσσως η αρχική, που στα ώψμα επληνιστικά χρόνια διαδέχτηκε η λα-

τρεία της Ισίδας Λοχίας. Ο κτιστός βωμός του ναού βρέθηκε ακέραιος, περιστοιχισμένος από ποικίλα αναθήματα: το λίθινο ομοίωμα ενός ταύρου πάνω στην πρόθυση (= το πλάτυσκαλο που στεκόταν ο ιερέας για τη θυσία), τρεις γυναικείες προτομές, γυναικείο αγαλμάτιο αρχαιότερο με δάδες στο χέρι, το μικρό άγαλμα μιας Αφροδίτης. Στο βωμό οδηγούσε ένας μακρύς διάδρομος από την ανατολική, κύρια είσοδο του iερού. Ο μικρός ναός στα βόρεια του κεντρικού ήταν αφιερωμένος, όπως προκύπτει από ενεπίγραφη βάση στην πρόσοψή του, στην Υπολυμπιδία Αφροδίτη, την Αφροδίτη δηλαδή που λατρεύεται στις υπώρειες του Ολύμπου. Είναι η πρώτη φορά που μαρτυρείται αυτό το όνομα της θεάς και ασφαλώς θα προκειται για τοπική λατρεία. Το κτήριο έχει την κάτωψη ενός μονοθόλου οίκου με μεγάλο θυραίο άνοιγμα δύνων θυρόφυλλα και εσωτερικά μια δεξαμενή που καταλαμβάνει τη θέση του δαπέδου. Το νερό ερχόταν από το στόμιο αγωγού κάτω από τον δυτικό τοίχο, κάτω από την κόγχη του λατρευτικού

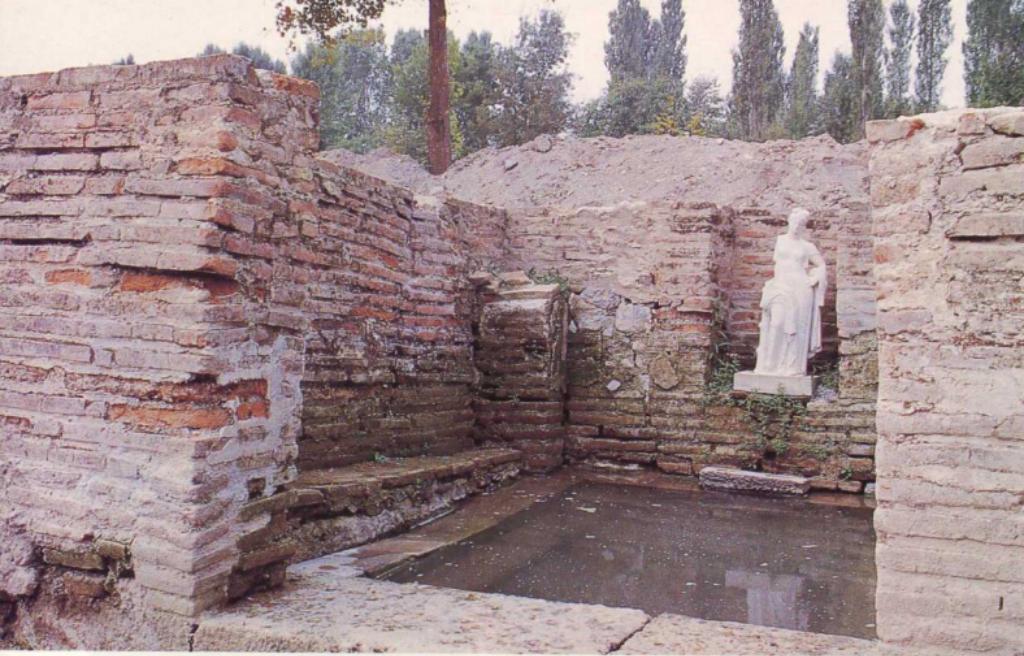

Ο βαμμός και αντίγραφα μερικών αναθημάτων. Στο βάθος η κλίμακα του ναού της Ισιδας Λοχιας.

αγάλματος. Εκεί βρέθηκε η ενεπίγραφη βάση του, ενώ το κεφάλι της θεάς ήταν πεσμένο πάνω στο μαρμάρινο πλαιό της δεξαμενής. Ήταν μια ευτυχής σύμπτωση ότι το άγαλμα, που είχε βρεθεί στην περιοχή αυτή πριν αρχίσει η ανασκαφή, ήταν το ίδιο το λατρευτικό άγαλμα της Υπολυμπιδίας Αφροδίτης. Το κεφάλι «κόλλησε» στο λαιμό και η πλήνθος «καθίσε» στον τόφρο της βάσης. Η στενή σχέση της λατρείας της υπολυμπιδίας θεάς με τα ιερά νερά του βουνού έλειψε προφανής. Δεν αποκλείεται το ασυνήθιστο αυτό κτίσμα να είναι η αρχιτεκτονική μορφή ενός φυσικού τοπίου των υπωρειών του Ολύμπου με νερά όπου αρχικά θα λατρευόταν η Αφροδίτη. Η λατρεία στο αντίστοιχο κτίσμα νοτίως του κεντρικού ναού δεν είναι δυνατό να οριστεί. Η κάτωψη του αποτελείται από τον στροκό και ένα προβάλλομενο. Εκεί βρέθηκε ένα άγαλμα των ελληνιστικών χρόνων, που εικονίζει τον Έρωτα. Και οι τρεις ναοί που αναφέραμε φαίνεται ότι ανήκουν στο ίδιο αρχιτεκτονικό σχέδιο. Αντίθετα, ο τέταρτος μικρός ναός, στα νότια, που η ίματσκλική του κόγχη προβάλλει στα δυτικά, πρέπει να κα-

Η κεφαλή της Ισιδας στο ανάγλυφο που είναι αφιερωμένο στην τρίαδα των Αιγυπτίων θεών. Η θεά θυμίζει παραστάσεις Δίημπτρας. Με τη δική της τυπολογία σχετίζονται οι δύο ιστοκοί βόστρυχοι που πέφτουν κάθετα στην περιοχή των αφτιών. 2ος αι. π.Χ.

Ο μικρός ναός της Υπολυμπιδίας Αφροδίτης. Αντίγραφο του λατρευτικού αγάλματος τοποθετήθηκε στην ορθογώνια κόνχη.

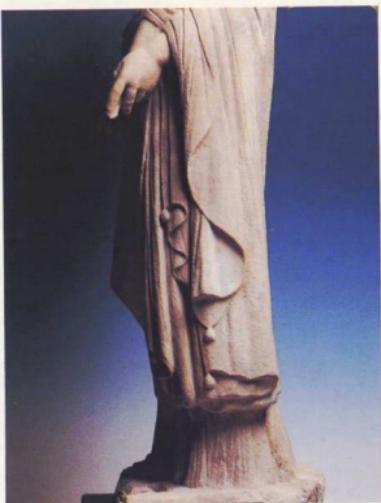
Κεφαλή του Σάραπι, του θεού-αυτού της Ισιδας. Στο κεφάλι, που μοιάζει με τον Άδη, φέρει τον μόδιο, μέτρω των σιτηρών.

τασκευάστηκε αργότερα, όπως προδίδει η διαφορετική του τοιχοδομία, αλλά και η τοποθέτηση του εκτός της οικοδομικής γραμμής των άλλων ναών. Το κτήριο ήρθε στο φως τον Οκτώβρη του 1979. Το πρώτο εύρημα ήταν το λατρευτικό αγάλμα που στεκόταν όρθιο πάνω στο βάθρο. «Ήταν ένα γυναικείο αγάλμα που κρατούσε στο αριστερό το κέρας της Αμαλθείας, Δίχως αμφιβολία, ένα άγαλμα της Τύχης ή, όπως ήταν γραμμένο στο βωμό που βρέθηκε αργότερα έξω από τον ναό: της Ισιδας Τύχης. Μπροστά από το άγαλμα υπήρχε η βάση κάποιου αναδήματος, ενώ στο μέσο του κτίσματος βρισκόταν μια κιτσή λεκάνη σε μορφή μπανιέρας επενδεδύμενη με πλάκες πολυχρώμων μαρμάρων. Όπως έδειξε η ανασκαφή του 1989, το νερό δεν ερχόταν εδώ από κάποιον αγωγό αλλά ανάβλυξε από τον πυθμένα της λεκάνης. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μια ιερή πηγή που ντύθηκε αρχιτεκτονικά με το χαρίτωμένο αυτό κτίσμα.

Οι πτέρυγες του ιερού στα βόρεια και νότια είχαν χώρους βοηθητικούς για τη λατρεία. Καλύτερα γνωρίζουμε τη βόρεια πλευρά, όπου βρέθηκε και μια οικοδομική

Αναθηματική πλάκα με «αποτυπώματα» ποδών ενός άνδρα και μιας γυναικας από τους προσκυνητές του ιερού.

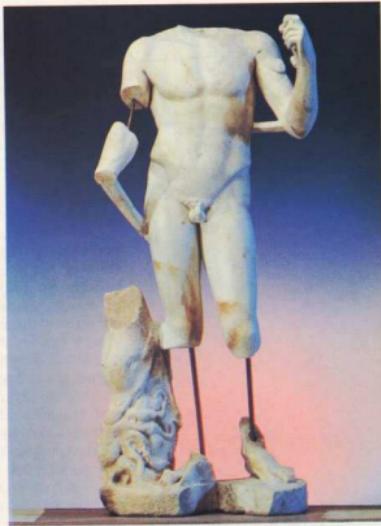
Τμήμα αγάλματος της Ίσιδας Τύχης. Διακρίνεται το χέρι που κρατούσε το κέρας της Αμαλθείας και τα βαριδιά του ματιού της θεάς.

Τμήμα από το λατρευτικό άγαλμα της Υπολυμπδίας Αφροδίτης. Ο αγαλματικός τύπος είναι γνωστός από σειρά αντηράφων. 2ος αι. π.Χ.

Μικρό άγαλμα Αφροδίτης που βρέθηκε κοντά στο βωμό. Ο αιδερένιος γόφρος στο λαιμό και το ακανόνιστο σπάσμο είναι σαφείς ενδείξεις ότι το κεφάλι είχε αποκοπεί στην αρχαϊκήτα και επισκευάστηκε. Πρόκειται για γλυπτό των οψιών ελληνιστικών χρόνων, δουλεμένο με φροντίδα και ικανότητα.

Άγαλμα Ποσειδώνα από το τέμενος της Ισίδας. Στο αριστερό κρατούσε τον τρίαινα. Στο στήριγμα, όπως συνηθίζεται στην τυπολογία των αγαλμάτων του θεού, εικονίζεται στην τυπολογία των αγαλμάτων του θεού, εικονίζεται δελφίνι που απαράσσει ένα χταπόδι.

επιγραφή, από την οποία πληροφορύμαστε ότι το ζεύγος των Ανθεστών, και οι δύο τους απελεύθεροι, διέθεσε χρήματα για να κατασκευαστούν δύο στοές, ένας στεγασμένος διάδρομος και μια αίθουσα στο ιερό. Ισως η αιθουσα να είναι ο χώρος όπου αποκαλύφθηκαν στη σειρά τρία βάθρα με τιμητικές επιγραφές. Το ένα απ' αυτά, με το όνομα της Ιουλίας Φρουγιανῆς Αλεξανδρᾶς, έφερε το άγαλμα της τιμώμενης, ένα γυναικείο πορτρέτο των πρώτων δεκαετιών του δεύτερου αι. μ.Χ. Τα άλλα δύο βάθρα είχαν στηθεί, το ένα προς τιμήν της Ανθεστίας Ιουκούνδας και το άλλο της κόρης της Μαζίμας. Τρεις κίονες με τα ιωνικά τους κιονόκρανα και τις βάσεις από τη στοά της βόρειας πτέρυγας του ιερού βρέθηκαν αραδιασμένοι σ' ένα

σημείο. Δίνουν την εντύπωση ότι το ποθετήθηκαν εκεί σε μια προσπάθεια τακτοποίησης του αρχιτεκτονικού υλικού ύστερα από κάποια καταστροφή. Πράγματι, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, το ιερό πρέπει να έπαισθε μεγάλες ζημιές από ισχυρό σεισμό. Ακολούθησαν μια περίοδος ετοιμασίας για ανασυγκρότηση. Γρήγορα όμως άλλες καταστροφές αλλά και σεισμοί έθεσαν τέρμα στην ζήτη αυτού του ιερού χώρου. Αλληπάλληλες πλημμύρες κατεκάλυψαν τα ερείπια, που ξεχάστηκαν μέσα στα τέλματα των μεταγενέστερων χρόνων. Δεν είναι αναγκαίο να τονιστεί πόση σημασία έχει για την έρευνα ένα τέτοιο ιερό, όπου το μεγαλύτερο μέρος των αναθημάτων αλλά και των λατρευτικών αγαλμάτων παρέμεινε αμετακίνητο στη θέση

του ή έπεισε δίπλα στα βάθρα. Είναι φανερό ότι η λατρεία της Ισίδας δεν ρίζωσε σε παρθένο έδαφος. Είχαν προηγηθεί και εν μέρει εξακολουθούσαν να υπάρχουν οι λατρείες της Άρτεμης Ειλείμιας, της Αφροδίτης Ειπολυμπίας, Ιωας και της Δήμητρας. Είναι η ομάδα των θεοτήτων της γονιμότητας και της φύσης με τις οποίες συνδέθηκε η Ισίδη. Αν οι στρωματογραφικές μας παρατηρήσεις είναι ακριβείς και η σειρά των θεομηνιών που σώριασαν το Δίον σε ερείπια, όπως την ανασυγκρούσμε, είναι ορθή, τότε το τέμενος της Ισίδας και η πρώτη χριστιανική βασιλική του Δίου πρέπει να συντήρησαν. Η μυστηριακή λατρεία της Ανατολίτισσας θεάς φίνεται ότι έγινε ανεκτή από τους μύστες της νέας θρησκείας.

Το ελληνιστικό θέατρο του Δίου

Αεροφωτογραφία του θεάτρου. Στο μέσο της ορχήστρας διακρίνεται ο διάδρομος που ξεκινούσε από το προσκήνιο.

